

معیارهای انتخاب همسر از دیدگاه اسلام

هادی حسین‌خانی نایینی*

چکیده

انتخاب همسر مرحله‌ای مهم و سرنوشت‌ساز در تحقق ازدواج موفق محسوب می‌شود. روند رو به تزاید طلاق در سال‌های نخست زندگی مشترک، بیانگر نشانگر نقصان بینش داوطلبان ازدواج در مسایل گوناگون از جمله امور مربوط به انتخاب همسر است. اسلام این مکتب حیات‌بخش که سعادت انسان را تضمین می‌کند، در خصوص موضوع انتخاب همسر معیارهای متعددی را ارائه کرده که در نظر داشتن آنها زمینه‌ساز تاسیس خانواده مطلوب به شمار می‌رود. در این مقاله، معیارهای انتخاب همسر از دیدگاه اسلام در قالب شش دسته کلی تحت عناوین دینداری و ایمان، ارزش‌های اخلاقی، خصوصیات جسمی، صلاحیت خانوادگی، خصوصیات اقتصادی و ویژگی‌های اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. در اسلام، بر اصل همسان همسری به عنوان معیار همسرگزینی و ضامن انسجام خانواده، در ذیل عنوان «کفویت» تأکید شده است. اما دیدگاه‌های ارزشی اسلام به ارائه تعریف خاصی از کفویت زن و شوهر انجامیده است. برخورد ایجابی با برخی جنبه‌های همسان همسری و برخورد سلبی با جنبه‌های دیگر (همسانی قومی، نژادی و طبقاتی)، نشان دهنده کوشش قانون‌گذار اسلام در جهت تغییر نگرش‌های فرهنگی نسبت به موضوع همسان همسری است.

کلید واژه‌ها: ازدواج، انتخاب همسر، معیارهای انتخاب همسر، کفویت، همسان همسری

---

* دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی. دریافت: ۸۹/۴/۱۵ - پذیرش: ۸۹/۷/۲۲

مقدمه

ازدواج در منطق قرآن کریم زمینه‌ساز ایجاد آرام بخش‌ترین رابطه‌ها و آغازگر زندگی خانوادگی همراه با مودت و رحمت است. خداوند متعال کارکرد این سنت نبوی ﷺ را قرآن کریم چنین تبیین می‌فرماید: «و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید، و در میانتان مودت و رحمت قرار داد؛ در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند!» (روم: ۲۱) اما هنگامی که زندگی آن‌گونه که افراد توقع دارند، پیش نمی‌رود، اکثر زوج‌ها به حالتی از ناباوری و سرخوردگی زناشویی می‌رسند. سرخوردگی زناشویی کاهش تدریجی دلبستگی عاطفی است که شامل کاهش توجه در رابطه با همسر، بیگانگی عاطفی و افزایش یک نوع بی‌علاقگی و بی‌تفاوتی نسبت به همسر است.^۲ اینک این سؤال مطرح است که چرا این کانون آرامش، مودت و رحمت جای خود را به سرخوردگی، ناسازگاری و خشونت می‌دهد و در مواردی نه چندان اندک^۳ نتیجه‌ای جز طلاق و جدایی ندارد؟

تحقیقات ارائه شده توسط معاونت مطالعات و تحقیقات سازمان ملی جوانان و مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه،^۴ در خصوص آمار طلاق در سال ۱۳۸۵ حاکی از آن است که بالغ بر ۷۵ درصد طلاق‌ها مربوط به زوجین با کمتر از ۱۰ سال سنوات زناشویی است. در علاوه بر این، نزدیک به ۵۰ درصد طلاق‌ها نیز در چهار سال اول زندگی اتفاق می‌افتد. تحقیق آقاجانی مرسا، که به بررسی علل طلاق در سه طبقه اجتماعی بالا، متوسط و پایین شهر تهران پرداخته نیز نشان می‌دهد که از بین ۴۵۰ نفر از زنانی که حکم طلاق آنها صادر شده است، ۴۸٫۷٪ پاسخ‌گویان در طبقه پایین در اولین سال زندگی مشترک با یکدیگر اختلاف داشته‌اند. این میزان در طبقه متوسط به ۳۴٫۷٪ و در طبقه بالا به ۴۶٫۷٪ می‌رسد.^۵

بررسی‌های به عمل آمده توسط سپهریان^۶ در خصوص مواردی که طی سال‌های ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴ در شهرستان ارومیه حکم طلاق درباره آنها صادر شده است، نیز حاکی از آن است که ۷۰٪ از خانواده‌های طلاق، اظهار نموده‌اند که هنگام ازدواج اختلاف پیدا کرده‌اند. آمارهای فوق‌گویی این مطلب است که در مواردی که بیان آن گذشت، شناخت دو طرف از یکدیگر تا حدی ناقص و محدود است که به مجرد ازدواج و تنها با گذشت زمانی اندک

از زندگی مشترک پی به ناهماهنگی خود می‌برند و ادامه آن را ناممکن می‌شمارند. بر اساس آمارهای فوق، که بخش‌اندکی از تحقیقات انجام شده در این خصوص است، ضعف شناخت در انتخاب همسر از جمله عوامل مؤثر در عدم سازگاری همسران جوان به شمار می‌رود. چنان چه بتوان بینش و آگاهی جوانان در شرف ازدواج را در مورد انتخاب همسر افزایش داد، می‌توان به وقوع ازدواج‌های موفق و کاهش نرخ طلاق در جامعه امیدوار بود. همچنان که در پژوهش آفاجانی مرسا، که بدان اشاره شد، ۸۲٪ پاسخ‌گویان در طبقه پایین و ۷۰٪ پاسخ‌گویان در طبقه متوسط و ۵۳،۳٪ در طبقه بالا، براین باورند که انتخاب همسر می‌تواند در پایداری ازدواج بیشترین نقش را داشته باشد.^۷

هر چند ضعف شناخت می‌تواند ناشی از کمبود آگاهی در مورد خصوصیات فرد مورد نظر باشد. اما عدم توجه به مهم‌ترین معیارهای انتخاب همسر نیز عامل عدم موفقیت بسیاری از ازدواج‌ها به شمار می‌رود. اسلام به عنوان دین برخوردار از نظام جامع، که سعادت انسان را تضمین می‌کند، در خصوص موضوع انتخاب همسر نیز معیارهای متعددی را ارائه کرده که در نظر داشتن آنها، زمینه‌ساز تأسیس خانواده مطلوب به شمار می‌رود. این مقاله، می‌کوشد معیارهای انتخاب همسر از دیدگاه اسلام را بررسی کرده و میزان اهمیت هر یک را مشخص نماید.

در اسلام معیارهای انتخاب همسر در قالب شش دسته ملاک دینی، اخلاقی و روان‌شناختی، خانوادگی، جسمانی، اجتماعی و اقتصادی مورد توجه قرار گرفته و در منابع اسلامی در خصوص میزان اهمیت هر یک مباحثی مطرح شده است. اسلام برای معیارهای مختلف وزن یکسانی در نظر نگرفته و به نوعی اولویت‌بندی در مورد معیارهای گوناگون پرداخته است. اینک دیدگاه اسلام را در خصوص هر یک از معیارهای انتخاب همسر و میزان اهمیت آنها مورد توجه قرار می‌دهیم.

دینداری و ایمان

دینداری و ایمان به خداوند از جمله معیارهایی است که در منابع اسلامی مورد توجه جدی قرار گرفته و رعایت آن شرط اساسی در همسرگزینی به شمار آمده است. براین اساس، مردان و زنان مؤمن از وصلت با افراد بی‌ایمان، حتی در صورت برخورداری از سایر معیارهای همسر مطلوب، نهی شده‌اند. (بقره: ۲۲۱) منظور از «ایمان» در قرآن کریم، ایمان

به سه اصل^۸ است که اساسی‌ترین آنها، ایمان بالله خواهد بود که اگر جامع و کامل باشد، ایمان به دو اصل دیگر را نیز تأمین می‌کند.^۹ البته ایمان صرف ادراک نیست، بلکه عبارت است از پذیرایی و قبول مخصوصی از ناحیه نفس نسبت به آنچه درک کرده، قبولی که باعث شود نفس در برابر آن ادراک و آثاری را که اقتضاء دارد، تسلیم شود. نشانه چنین قبولی این است که سایر قوا و جوارح آدمی نیز آن را قبول نموده، مانند خود نفس در برابرش تسلیم شود. ایمان مقتضی عمل صالح است و ما را به انجام آن وا می‌دارد. ادر واقع، ایمان مانند چشمه‌ای از قلب می‌جوشد، به سوی اعضا و جوارح جریان پیدا می‌کند و به صورت اعمال صالحه و حسنه ظاهر می‌شود.^{۱۰} اهمیت ایمان در انتخاب همسر از آنجا روشن‌تر می‌گردد که ریشه اخلاق و ارزش اخلاقی از دیدگاه اسلام ایمان است و برای به دست آوردن تقوا و تخلق به اخلاق شایسته، نخست باید به تحصیل ایمان مبادرت شود.^{۱۱} با توجه به نقش دینداری در سعادت زندگی زناشویی، می‌توان بر خورداری از انگیزه الهی در ازدواج را نخستین گام بهرمندی از ولایت خداوند^{۱۲} و زمینه ساز تحصیل سایر معیارهای همسر مطلوب (ممتحنه: ۱۰) به شمار آورد. اسلام همسانی دینی را شرط لازم برای تحقق ازدواج دائم دانسته^{۱۳} مسلمانان را از برقراری پیوند زناشویی با غیرمسلمانان بر حذر می‌دارد.^{۱۴} اهمیت دینداری در استحکام خانواده، در تحقیقات پژوهشگران نیز به اثبات رسیده است، به طوری که ویتز^{۱۵} و همکاران (۱۹۸۵) با فرا تحلیل ۵۶ مطالعه انجام شده درباره مذهب و احساس خشنودی بیان کردند که خشنودی زناشویی، تحت تأثیر مذهب قرار دارد. مذهب و پابندی به آن می‌تواند میزان طلاق را در افراد مذهبی تا حدود نصف کاهش دهد.^{۱۶} از دیدگاه اسلام، علاوه بر همسانی دینی زوجین، همسانی آنان در مراتب دینداری نیز مورد توجه قرار گرفته است. چنانچه در حدیثی رسول خدا ﷺ مرد مؤمن را هم شأن زن مؤمن و مرد مسلمان را همتای زن مسلمان قلمداد می‌کنند.^{۱۷} ادر روایت دیگری تأکید شده که اگر حضرت علی ﷺ نبود، همتایی در میان انسان‌ها برای ازدواج با حضرت زهرا ﷺ یافت نمی‌شد. ادر منابع اسلامی، محبت اولیای الهی نیز جلوه‌ای از دینداری همسر به شمار آمده (تحریم: ۵) و بر نقش آن در انعقاد نطفه بنده خداوند تأکید شده است. ۴ همچنین منابع اسلامی، علاوه بر موارد فوق، که مشترک بین زن و مرد است، بر وجود خصایص دیگری در زنان همچون همیاری با همسر در انجام وظایف دینی،^{۱۸}

بندگی^۶ و بازگشت از گناه به سوی خداوند^۷ تأکید کرده است، حاصل آنکه، می‌توان گفت که اسلام ازدواج با افراد همسان را مورد تأکید قرار داده است. البته بر خلاف دیدگاه همسان همسری در روان‌شناسی اجتماعی، که همسانی زوجین را در تمامی عرصه‌ها یا لا اقل در عرصه‌های نژاد، دین و منزلت اقتصادی-اجتماعی لحاظ کرده است،^۸ منابع اسلامی معیار همسانی را، که از آن با عنوان «کفویت» نام می‌برند، تنها هماهنگی سطح دینی طرفین ازدواج می‌دانند.^۹

ارزش‌های اخلاقی

پایبندی به ارزش‌های اخلاقی از جمله مهم‌ترین معیارهای همسر شایسته از دیدگاه اسلام محسوب می‌شود. به گونه‌ای که بیشترین توصیه‌های پیشوایان دینی در خصوص توجه به وجود ارزش‌های اخلاقی در بین داوطلبان ازدواج ارائه شده است. ارزش‌های اخلاقی طیفی از احکام دستوری در چهار عرصه اخلاق فردی، خانوادگی، اجتماعی و زیست محیطی را در بر می‌گیرد.^{۱۰} از جمله ارزش‌های مهم اخلاقی، که موجب رضایت‌مندی زناشویی می‌گردد، حسن خلق^{۱۱} است. به دلیل اهمیت فوق‌العاده این ویژگی، امام رضا علیه السلام ازدواج با فرد بد اخلاق را روا ندانسته و از آن نهی می‌کنند.^{۱۲} امام صادق علیه السلام، حسن خلق را عبارت از فروتنی، نیکو گفتاری و خوش رویی می‌دانند.^{۱۳} بنابراین، مهرورزی به همسر، که برآیند این صفات است، به عنوان یکی از شاخص‌های مهم همسر مطلوب محسوب شده است. (واقعیه: ۳۶)^{۱۴} همچنین با توجه به تأثیر گفتار در روابط همسران، بر پرهیز از گزینش افراد بدزبان به عنوان همسر تأکید شده است.^{۱۵} علاوه بر خصوصیات فوق، که در مرد و زن مورد تأکید قرار گرفته، در خصوص ارزش‌هایی همچون نرم خویی،^{۱۶} سپاس‌گزاری^{۱۷} و پرهیز از پرخاشگری^{۱۸} در زنان عنایت ویژه‌ای صورت گرفته است.

بخش دیگری از ارزش‌های اخلاقی مورد نظر اسلام در قلمرو انتخاب همسر، با موضوع عفت و پاکدامنی (احزاب: ۵۹) مرتبط است. در این زمینه، یکی از ویژگی‌های مهم همسر گزینی، رعایت پوشش مورد نظر اسلام است^{۱۹} و آن که زنان جلوه‌های زیبایی‌اندام خود را در معرض دید نامحرمان قرار ندهند. (نور: ۳۱) (احزاب: ۳۲) همچنان که آنان از

تبرج و جلب توجه دیگران منع شده‌اند. وجود این خصلت در زنان، آن‌چنان از اهمیت برخوردار است که دارنده آن از جمله برترین زنان به شمار آمده است. از دیگر ارزش‌های قابل توجه در موضوع عفاف، این است که مرد و زن داوطلب ازدواج، چشم خود را از مشاهده صحنه‌های حرام بپوشانند. عفت در گفتگو با نامحرم، هم از نظر محتوا و هم از نظر سبک گفتگو از دیگر شاخص‌های مربوط به همسرگزینی است. از منابع اسلامی به دست می‌آید که افراد دارای روابط دوستانه با جنس مخالف نیز از صلاحیت لازم برای انتخاب شدن به عنوان همسر مطلوب برخوردار نیستند. با توجه به آن‌که اهتمام زنان به حضور و خودداری آنان از خروج بی مورد از منزل، یکی از زمینه‌های مهم تحقق عفاف در قلمروهای پیش گفته می‌باشد، این موضوع نیز به عنوان شاخصی برای تشخیص عفت زن محسوب می‌شود. (احزاب، ۳۳) ۳۱

در مورد مردان شایسته نیز با وجود تأکید بر خصلت غیرت و مطلوب دانستن آن، ۳۲ به تأثیرات منفی غیرت نابجا و نقش آن در ایجاد انحراف در زنان اشاره شده است. ۳۳ بنا بر این، باید از ازدواج با مردانی که به گونه‌ای افراطی دچار بدبینی هستند، اجتناب شود. آیات قرآن کریم با عنایت ویژه به خصیصه پاکدامنی در گزینش همسر، مردان و زنان جامعه اسلامی را به ازدواج با افراد پاکدامن فرا خوانده (مائده: ۵؛ نساء: ۲۴) و ایشان را از وصلت با فاسقان بر حذر داشته است. (نور: ۳ و ۲۶) ۳۴ پیشوایان اسلامی نیز ضمن آن‌که همسانی را در عفاف دانسته‌اند، ۳۵ دُر دعا‌های خود، برخوردارانی از پاکدامن‌ترین همسران را از خداوند طلب کرده‌اند. ۳۶ افزون بر دو ارزش عمده اخلاقی حسن خلق و عفاف، منابع اسلامی بر احراز خصوصیات اخلاقی و روان‌شناختی دیگری نیز در همسر مطلوب تأکید کرده‌اند. از جمله آن‌که، خصلت وفاداری به عنوان یکی از صفات همسر شایسته لحاظ شده و از ازدواج با ساکنان برخی از مناطق جغرافیایی، به دلیل وجود رگه‌هایی از عدم وفاداری در آنان نهی به عمل آمده است. ۳۷ یا ضمن تأکید بر ویژگی تعقل زن، از ازدواج با زنان کودن به دلیل رنج آور بودن معاشرت با ایشان و نیز ناتوانی آنان در تربیت صحیح فرزند جلوگیری شده است. ۳۸ همچنان که پرهیز از دنیا طلبی و تفاخر به جلوه‌های مادی از معیارهای زن شایسته قلمداد شده است. (احزاب: ۲۸) ۳۹ شرانجام، به ازدواج با زنانی توصیه

شده که از خصیصه صبر و استقامت در برابر مشکلات برخوردار بوده و در برخورد با ناملایمات احساس ناتوانی نکنند. اهتمام به احراز این ارزش‌ها در همسر است که نوید زندگی توأم با آرامش را به همسران خواهد داد. (روم: ۲۰) ^{۴۱}

خصوصیات جسمی

باین که خصوصیات جسمانی از دیدگاه اسلامی، از اولویت مشابه با معیارهای دینی و اخلاقی برخوردار نیست. (بقره: ۲۲۱) ^{۴۲} اما به لحاظ اهمیت، این گونه ویژگی‌ها نیز در منابع دینی مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به این که از دیدگاه منابع اسلامی، یکی از کارکردهای مهم تشکیل خانواده، پرورش فرزندان مؤمن است ^{۴۳} و در روایات از فرزند با تعبیری چون: میوه دل، نور دیده، ^{۴۴} مایه خوش بختی، ^{۴۵} کسی که انسان را یاری می‌کند، ^{۴۶} و نیز مایه ثواب اخروی، ^{۴۷} و رحمت و غفران الهی ^{۴۸} یاد شده است، ^{۴۹} یکی از ابعاد جسمانی قابل توجه در انتخاب همسر، توانایی باروری وی می‌باشد. اهمیت این ویژگی تا آنجا در منابع اسلامی مورد توجه قرار گرفته ^{۵۰} که فرد را از ازدواج با زنی که از جهت خصوصیات گوناگون دینی، اخلاقی و غیره مطلوب تشخیص داده شده، ولی نابارور می‌باشد، برحذر داشته‌اند. ^{۵۱} همچنین در مقام مقایسه بین زیبایی ظاهری و توانمندی باروری، به گونه‌ای روشن امکان فرزندآوری زن ترجیح داده شده است. ^{۵۲}

دوشیزگی و بکارت از جمله خصوصیات جسمی است که در منابع دینی بر آن تأکید شده است. به عنوان نمونه، خداوند متعال در توصیف همسران بهشتی، آنان را زنانی معرفی می‌کند که هیچ انس و جنی با آنها تماس نگرفته و دوشیزه‌اند. (الرحمن: ۷۴) در روایات اولیای الهی نیز موضوع دوشیزه بودن فردی که برای ازدواج انتخاب می‌شود، مورد توجه قرار گرفته است. ^{۵۳} باین حال، بررسی منابع اسلامی نشان می‌دهد که دوشیزگی، نه به عنوان معیاری کلیدی، بلکه به مثابه نوعی مرجح به شمار می‌رود. چنان که در مقابله با توطئه برخی از زنان پیامبر ﷺ در جهت افشای رازایشان با لحنی که خالی از تهدید نیست، می‌فرماید:

هر گاه او شما را طلاق گوید، امید می‌رود که پروردگار به جای شما همسرانی بهتر برای او قرار دهد. همسرانی مسلمان، مؤمن، متواضع، توبه کار، عبادت کننده و مطیع فرمان خدا، زانی غیر باکره و باکره. (تحریم: ۵)

ازدواج‌های خود پیامبر اکرم ﷺ، که به جز عایشه با زنان بیوه صورت گرفته ^{۵۴} نیز نشان

گران است که دوشیزگی معیاری اصلی در انتخاب همسر محسوب نمی‌شود و حتی بنا به دلایلی ممکن است ازدواج با غیردوشیزگان مطلوب باشد.^{۵۵}

زیبایی و جذابیت ظاهری، یکی از ملاک‌های مهم در پیوند ازدواج و استمرار آن است. حصول میل و علاقه متقابل و بر طرف شدن نیازهای جنسی، مبتنی بر احساس زیبایی زن و مرد نسبت به یکدیگر است.^{۶۱} از این رو، پیشوایان اسلام، زیبایی زن را به مثابه یکی از نشانه‌های همسر شایسته مورد توجه قرار داده‌اند.^{۶۷} مسلم است آنچه در جامعه‌ای شهوت انگیز است، چه بسا در جامعه دیگر نه تنها بی اثر است، بلکه حتی تولید نفرت می‌کند.^{۵۸} مسئله نسبت در زیبایی‌شناسی تنها محدود به تفاوت جوامع نیست، بلکه افراد گوناگون یک جامعه نیز از درک متفاوت در خصوص زیبایی برخوردارند. براین اساس، در صورت تفاوت دیدگاه داوطلب ازدواج و اطرافیان او در زمینه زیبایی زن، اولیای الهی نظر وی را مقدم داشته‌اند.^{۶۹} منابع اسلامی از طرح جزئیات زیبایی زن نیز چشم پوشی نکرده‌اند. به عنوان نمونه، زیبایی چهره زن یکی از معیارهای فضیلت او به شمار آمده^{۷۰} و از داوطلبان ازدواج خواسته شده تا قبل از ازدواج از چگونگی چهره و موی همسر آینده جویا شوند.^{۶۱} همچنان که با توجه به نقش چشم در زیبایی زن و این که خداوند زنان بهستی را با ویژگی‌های سیاهی و فراخی چشم توصیف می‌کند،^{۷۱} (دخان: ۵۴؛ طور: ۲۰) به جویندگان همسر توصیه می‌کند که با زنان درشت چشم ازدواج کنند.^{۷۲} برخی دیگر از روایات نیز ازدواج با زنان چشم زاغ، مایه یمن و برکت دانسته و به ازدواج با آنان ترغیب شده است.^{۶۳} در خصوص رنگ پوست نیز روایاتی در خصوص ترغیب به ازدواج با زنان گندم گون^{۷۳} و سیمین بر^{۷۴} وارد شده است.

تناسب اندام زن از دیگر امتیازاتی است که در منابع اسلامی به آن توجه شده است. چنانچه در روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که برای مرد رواست که به چهره و پشت او بنگرد.^{۶۴} ممکن است نگرستن به پشت، به منظور بررسی کردن تناسب اندام باشد. و در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از ازدواج با زن بلندقد تأکید و کوتاه قد زشت روی نهی شده است.^{۶۵} برخی دیگر از روایات نیز چهارشانه بودن، که مصداقی از تناسب اندام به شمار می‌رود، مورد توجه قرار گرفته است.^{۶۸}

علی‌رغم تأکید بر اهمیت زیبایی در انتخاب همسر، مطالعه منابع دینی بیانگر این است که زیبایی زن، در مقایسه با برخی معیارهای انتخاب همسر از اهمیت کمتری برخوردار

بوده و در صورت ضرورت، به گزینش یکی از آن دو، زیبایی از اولویت برخوردار نیست. چنانچه در مقایسه بین دینداری و زیبایی زن، دینداری او، (بقره: ۲۲۱) و در مقایسه بین صلاحیت خانوادگی و زیبایی زن، صلاحیت خانوادگی او، و در مقایسه بین توان باروری زن و زیبایی او، توان باروری وی ترجیح داده شده است. لکن جمع بندی این بحث می‌توان گفت که از دیدگاه اسلام جذابیت ظاهری زن، در صورت برخوردار بودن وی از سایر معیارهای کلیدی، ارزش و فضیلت محسوب می‌شود، حال آن‌که، صرف زیبایی ممکن است زن را به تباهی کشاند. چنانچه مردی که تنها به دلیل جذابیت ظاهری زنی را برای ازدواج برگزیند، به خود واگذاشته شده و دلخواه خود را در او نمی‌یابد.^{۷۲}

لازم به یادآوری است که بر اساس منابع اسلامی، زیبایی و جذابیت مردان در عقل و فرزندی آنان قرار داده شده است.^{۷۳} به این جهت، علاوه بر آن‌که تأکید بر زیبایی ظاهری مردان، به عنوان معیاری برای همسرگزینی صورت نگرفته، در مواردی اولیای دین دختران و خانواده آنان را به ازدواج با مردان نیک سیرت، به رغم نازیبایی ظاهری ایشان برانگیخته‌اند. به عنوان نمونه، رسول خدا ﷺ جویر را، که فردی سیاه پوست، نازیبا، و کوتاه قد بود،^{۷۴} به خواستگاری ذلفا دختر زیبا روی زیاد بن لیبید فرستادند و با تأکید به هم شأنی‌ایمانی آنان، زیاد بن لیبید را به این ازدواج راضی کردند.^{۷۵} امام باقر ﷺ نیز با تأسی به پیامبر اکرم ﷺ مردی از مقربان درگاه خود را که در عین حال، نازیبا و کوتاه قد بود، برای خواستگاری دختر یکی از موالیان خود فرستاده و او را به این وصلت ترغیب نمودند.^{۷۶} بررسی فینگلد (۱۹۹۰) نیز نشان می‌دهد که مردان بیش‌تر از زنان تحت تأثیر زیبایی قرار می‌گیرند.^{۷۷}

به هر حال، زن نیز از ازدواج با فردی که زشت روست احساس انزجار می‌کند، مگر اینکه باطن و سیرت او آن قدر زیبا باشد که زشتی صورت او را بپوشاند و زن، مجذوب جهان باطن او شود.^{۷۸} از آنجا که یکی از اهداف ازدواج تأمین نیاز جنسی است، میل جنسی زن نیز به عنوان عاملی در انتخاب همسر مورد توجه منابع اسلامی قرار گرفته است. اسلام حق بهره‌گیری جنسی از همسر را مهم‌ترین حق شوهر بر زن دانسته و با صرف نظر از برخی استثناها به ویژه موارد ضرر داشتن ارتباط جنسی برای زن... محدودیت قابل توجهی برای این حق در نظر نگرفته است.^{۷۹} از این رو، در کنار غنی بودن

زن، برخورداری وی از شهوت جنسی ویژگی همسر مطلوب به شمار آمده،^{۸۱} برای زمینه سازی در جهت ایجاد ارتباط مطلوب جنسی علائمی ذکر شده^{۸۱} و از برقراری پیوند با زنانی که تمایلی در این خصوص ندارند، ممانعت به عمل آمده است.^{۸۲}

در اسلام سن مشخصی برای ازدواج پسران و دختران مقرر نشده است. اما بر حسب برخی روایات، افتادن فاصله زیاد بین بلوغ جنسی و ازدواج از نظر اولیای دین نامطلوب قلمداد شده است.^{۸۳} در عین حال، بر اساس منابع اسلامی ازدواج در سن پایین می‌تواند زمینه عدم سازگاری همسران را فراهم نماید.^{۸۴} همچنین که ازدواج با زنان کهن سال نیز مورد نهی منابع دینی قرار گرفته^{۸۵} و از بُعد جسمی می‌تواند آسیب زا به شمار آید.^{۸۶} از مطالعه منابع اسلامی، مطلبی در خصوص مطلوبیت تناسب سنی طرفین ازدواج به دست نمی‌آید، اما توصیف قرآن کریم از همسران بهشتی، که آنان را هم سن و سال شوهران خود ترسیم می‌کند،^{۸۷} ممکن است حاکی از آن باشد که تناسب سنی می‌تواند عاملی باشد تا همسران احساسات یکدیگر را کاملاً درک کنند و زندگی با هم برای آنها لذت بخش تر باشد.^{۸۹}

صلاحیت خانوادگی

از دیدگاه اسلام، شایستگی داوطلب ازدواج برای تشکیل خانواده موفق کافی نیست و لازم است علاوه بر دختر و پسر، خانواده آنان نیز از صلاحیت برخوردار باشند. دلیل اهتمام اولیای دین به شایستگی خانوادگی این است که ویژگی‌های خانواده از طریق ژن‌ها به فرزندان منتقل می‌شود.^{۹۰} بهرمندی فرزندان از خصایص نیکوی اخلاقی، دلیل پاکی وراثت و فضیلت ریشه خانوادگی آنان است.^{۹۱} علاوه بر انتقال خصوصیات از طریق وراثت، نوع تربیت خانواده نیز به عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر تربیت در پرورش فرزند تأثیر گذار است.^{۹۲} در بیان ائمه اطهار^{علیهم‌السلام}، پدر و مادر از چنان تأثیر تربیتی بر فرزند خود برخوردارند که می‌توانند او را یهودی، مسیحی و یا مجوسی پرورش دهند.^{۹۳} از سوی دیگر، ازدواج تنها زندگی با یک فرد نیست، بلکه ازدواج با یک فرد مساوی است با پیوند با یک خانواده و فامیل و نسل!^{۹۴} بنابراین، ازدواج با فردی از خانواده ناصالح که می‌تواند منجر به بروز تنش‌هایی در خانواده شود، به رغم برخورداری وی از جذابیت‌های جسمانی، مورد نهی منابع اسلامی قرار گرفته است.^{۹۵} البته لازم است علاوه بر دقت در شایستگی‌های والدین و خواهران و برادران فرد مورد نظر، صلاحیت سایر بستگان مانند دایی و خاله نیز مورد توجه

قرار گیرد؛ چرا که از دیدگاه اولیای دین فرزندان شباهت زیادی به دایی و خاله خود دارند.^{۱۶} نکته دیگری که از سوی پیشوایان دین مطرح شده این است، که خانواده دختر باید به گونه‌ای با وی رفتار کنند که عزت او در خانواده محفوظ مانده و زمینه‌ای برای وابستگی محض، آسیب‌پذیری و شکست او در بین اعضای خانواده به وجود نیاید.^{۱۷} عزت مندی زن در خانواده، موجبات جلوگیری از مداخلات بی مورد خانواده زن در مناسبات خانواده جدید را فراهم آورده، به سازگاری و استحکام هرچه بیشتر روابط زن با شوهر منجر می‌شود. از سوی دیگر، برخورداری از روابط حسنه با والدین و نیکوکاری با ایشان، از جمله نشانه‌های مرد خوب دانسته شده^{۱۸} و نشانه‌ای برای خوش رفتاری وی با همسر آینده و خانواده او به شمار می‌رود.

خصوصیات اقتصادی

در منابع اسلامی به جنبه‌های اقتصادی انتخاب همسر نگاه ویژه‌ای صورت گرفته است. بدین ترتیب توان اقتصادی مرد و زن آماده ازدواج، نباید ملاک گزینش و یا رد آنها قرار گیرد. چنانچه قرآن کریم اعضای جامعه اسلامی را به زمینه سازی برای ازدواج مردان و زنان بی همسری، که از شایستگی لازم برای ازدواج برخوردارند، فراخوانده است. در عین حال، نه تنها تمکن مالی را شرط این شایستگی ندانسته، بلکه ازدواج را برای افراد بی بضاعت موجب استغنا و برخورداری آنان از فضل الهی دانسته است.^{۱۹} بر اساس این نگرش، اولیای الهی مردان بدون همسر را به ازدواج ترغیب کرده، و ترک ازدواج از ترس فقر را بدگمانی به خدا دانسته^{۲۰} و آن را موجب جدا شدن از مسیر پیشوایان دین به حساب آورده‌اند. سبیره عملی اولیای دین نیز حاکی از آن است که ایشان بدون کمترین نگرانی و با اعتماد کامل به فضل الهی، اصحاب بی بضاعت خویش را برای خواستگاری می‌فرستاده‌اند و به اولیای دختران نیز توصیه می‌کرده‌اند که مسایل اقتصادی را مانع ازدواج دخترانشان با افراد یاد شده قرار ندهند.^{۲۱} البته لازم است کسانی که قرار است مسئولیت اقتصادی خانواده را بر عهده گیرند، افرادی مسئولیت‌پذیر بوده و در راستای تأمین رفاه خانواده از هیچ کوششی فروگذار نکنند. چنانچه امام صادق علیه السلام به یکی از یاران خود فرمودند: «ای معاذ!... برای خانواده‌ات تلاش کن. مبدا آنان برای تو کار و تلاش کنند.»^{۲۲} و دیگری - یا فرمود: بردوش خانواده ات - باشی.^{۲۳}

همچنین پیشوایان دین مردان را از انتخاب همسر صرفاً به انگیزه ثروت‌مندی زن برحذر داشته و متذکر شده‌اند که خداوند چنین مردانی را به دارایی همسر واگذار و^{۱۰} به آن پناهنده می‌کند^{۱۱} و ثروت همسر ممکن است او را به طغیان کشاند.^{۱۲} از اهتمام‌اندک اسلام به توانایی اقتصادی داوطلبان ازدواج، این نکته نیز به دست می‌آید که از دیدگاه اسلام، همسانی اقتصادی دو طرف ازدواج، معیاری اساسی در انتخاب همسر شمرده نمی‌شود. همچنان که در ازدواج پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با حضرت خدیجه رضی الله عنها و نیز ازدواج‌هایی که به توصیه اولیای الهی صورت گرفته، از جمله ازدواج جویر با ذلفا،^{۱۳} مقداد بن اسود با ضباعه بنت عبدالمطلب، زید بن حارثه و زینب بنت جحش^{۱۴} و نیز ازدواج منجج بن ریاح با دختر ابی رافع^{۱۵} این نوع همسانی مشاهده نمی‌شود.

محافظت از امانت‌های مالی، یکی از ویژگی‌های همسر مطلوب از دیدگاه اسلام به شمار می‌رود. از این رو، از امام باقر رضی الله عنه روایت شده که هر گاه مردی، که دین و امانت‌داری او را پسندیدید، برای خواستگاری به شما مراجعه کرد، به او همسر دهید.^{۱۶} و ویژگی‌های زنان صالح آن دانسته شده که زنانی خاضع {در برابر نظام خانواده} اند که در غیاب همسر، اسرار و حقوق او را، که خدا برای او قرار داده، حفظ می‌کنند. (نساء: ۳۴) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حدیثی این مسئولیت زنان را حفاظت از خویشان و اموال شوهران معرفی می‌کنند.^{۱۷}

طلب روزی حلال از دیگر وظایف اقتصادی همسر از نگاه اسلام به شمار می‌رود. آنجا که خداوند به شیطان رخصت داد تا در ثروت و فرزندان پیروانش مشارکت جوید، (اسراء: ۶۴) راوی از امام باقر رضی الله عنه مفهوم این مشارکت را جویا شد. آن حضرت مشارکت شیطان را در چیزهایی دانستند که با مال حرام در ارتباط است.^{۱۸} از این رو، افرادی که مشارکت شیطان را در دارایی و فرزندانشان بر نمی‌تابند، لازم است در مورد رعایت حلال و حرام در کسب و کار همسر آینده دقت لازم را به خرج دهند.

مردی که مسئولیت اداره اقتصادی خانواده را بر عهده خواهد گرفت، لازم است از سخاوت‌مندی لازم برخوردار باشد تا زندگی به کام خانواده سرشار از حلاوت و عاری از تلخ‌کامی گردد. از این رو، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله یکی از ویژگی‌های بهترین مردان را گشاده دستی آنان، و یکی از خصوصیت‌های بدترین مردان را بخل‌ایشان دانسته‌اند.^{۱۹} و^{۲۰} در

حدیثی دیگر بدترین مردم را کسی معرفی کرده‌اند که در تأمین نیازهای زندگی، خانواده خود را در فشار قرار دهد.^{۱۰} امام رضا علیه السلام نیز گشاده دستی مردان را مانع از آن دانسته‌اند که اعضای خانواده آنان، مرگ‌ایشان را از خدا طلب کنند.^{۱۱} این حدیث بیانگر اهمیت زیاد سخاوت‌مندی در تأمین آرامش خانواده بوده و از آن می‌توان ضرورت بررسی این خصیصه را پیش از ازدواج برداشت نمود.

در منابع اسلامی، برخی ویژگی‌های اقتصادی زنان نیز در انتخاب همسر مورد توجه قرار گرفته است. در این میان، خصیصه قناعت از اهمیت قابل ملاحظه‌ای برخوردار است، به گونه‌ای که در دعای امیرالمؤمنین علیه السلام، بهرمنشدن از همسر قانع از خداوند متعال درخواست شده است.^{۱۲} این دعا با ازدواج آن حضرت با فاطمه زهرا علیها السلام به اجابت رسید و همسری نصیب آن حضرت شد که الگویی جاودانه برای قناعت و ساده زیستی بود.^{۱۳} قناعت و رضایت زن به وضع موجود تا آن جا مورد تأکید پیشوایان اسلام قرار دارد که امام صادق علیه السلام در تقسیم‌بندی زنان به سه گروه، از جمله بدترین آنان افرادی را معرفی می‌کنند که اندک را نمی‌پذیرند و بسیار را ناچیز می‌شمرند.^{۱۴} از این گروه زنان، نه نماز واجب و نه نافله پذیرفته نمی‌شود تا آن که توبه کرده و از همسر خویش به اندازه توانش طلب کنند.^{۱۵} در منابع اسلامی، کم هزینه بودن زن از برکت او، و سنگینی مخارج او از شومی وی به حساب آمده است.^{۱۶}

از دیگر ویژگی‌های زن شایسته در نگاه اسلام، اندک بودن میزان مهریه وی عنوان شده است.^{۱۷} گزارش‌های فراوان در سراسر کتاب‌های حدیثی و فقهی، تردیدی برجا نمی‌نهد که مهراندک و سبک، پسندیده و مورد سفارش اسلام است.^{۱۸} از سوی دیگر، مهریه سنگین به جای آن که عمل به دستور قرآن (نساء: ۴) و باعث برکت ازدواج شود، موجب شومی و زمینه‌ساز عداوت بین همسران و خانواده‌های آنان می‌گردد. برخلاف این تصور، که مهریه زن پس از طلاق مانع استیصال و پریشانی او می‌گردد، و بر اساس این تصور، مهریه‌های سنگینی برای دختران قرار داده می‌شود، تحقیقات نشان می‌دهد بانوانی که به علت اختلاف خانوادگی به اجرای مهریه خود اقدام کرده‌اند، نهایتاً به بذل و بخشش مهریه در ازای طلاق خلعی مبادرت کرده‌اند.^{۱۹}

هر چند از دیدگاه اسلام، تأمین نیازهای مالی خانواده برعهده مرد است، زنان نیز در صورت تمکن اقتصادی می‌توانند بخشی از هزینه‌های زندگی را به دوش کشند. اما آنچه از

اهمیت ویژه برخوردار است، آن است که این همیاری نباید موجب منت گذاری بر همسر شده و روزی به رخ او کشیده شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله در حدیثی فرمود: «هر زنی که به دارایی خود بر شوهرش منت نهد و بگوید تو از ثروت من می خوری، اگر تمام آن ثروت را هم در راه خدا صدقه بدهد، خداوند از او نمی پذیرد، مگر آن که شوهرش از او راضی شود».^{۱۲۸} و در روایتی دیگر فرمود: «اگر همه طلا و نقره های زمین را زن به خانه شوهرش ببرد، سپس روزی از روزها بر سر او بزند و بگوید تو کیستی؟ این دارایی مال من است، اعمالش بر باد می رود، اگر چه از عابدترین مردمان باشد، مگر آن که توبه کند و از سخنش برگردد و از شوهرش پوزش بخواهد».^{۱۲۹} برای این اساس، دور بودن زن از خصیصه منت نهادن بر دیگران، یکی از معیارهای قابل توجه در همسر گزینی محسوب می شود.

ویژگی های اجتماعی

با بررسی متون دینی، می توان دیدگاه اسلام را در خصوص اهمیت ویژگی های اجتماعی در همسر گزینی دریافت. ضرورت یا عدم ضرورت همسانی زن و مرد در نژاد، طبقه اجتماعی، و وجود یا عدم قرابت فامیلی و آشنایی پیشین آنها، از جمله مواردی است که در اینجا مورد بررسی قرار می گیرد.

از دیدگاه جامعه شناسان، تفاوت های قومی و نژادی غالباً با تعصب و پیش داوری همراه اند. وجود همین قالب های ذهنی منفی، مانع از نزدیک شدن افراد متعلق به دو گروه قومی یا نژادی با یکدیگر شده، و در نتیجه، از برقراری ارتباط زناشویی بین آنان جلوگیری می کند.^{۱۳۰} البته غالباً این پیش داوری ها از مبنای مستحکمی برخوردار نیست. از نظر اسلام، همسانی نژادی زوجین ضرورت نداشته، و ازدواج دو فرد از نژادهای مختلف اشکالی ندارد. دلیل این نکته این است که اولاً، اسلام به نژاد به مثابه عاملی برای شناسایی افراد نگاه می کند، نه امتیاز و برتری اقوام و ملل بر یکدیگر. (حجرات: ۱۳) ثانیاً، ازدواج اولیای الهی با افرادی از نژادهای دیگر همچون ازدواج حضرت امام حسین علیه السلام با شهربانو دختر یزدگرد پادشاه ساسانی،^{۱۳۱} حضرت کاظم علیه السلام با حضرت حمیده مصفاة،^{۱۳۲} که از اشراف عجم بود، و امام رضا علیه السلام با حضرت تکتم،^{۱۳۳} که کنیزی از اهالی دورترین نقاط مغرب بود، و امام عسگری علیه السلام با حضرت نرجس علیه السلام که رومی بوده اند، دلیل روایی چنین پیوندهایی است.

ثالثاً، پیشوایان دین به ازدواج‌هایی توصیه کرده‌اند که ویژگی بارز دو طرف آن تفاوت نژادی بوده است.^{۱۳۵}

اسلام همسانی در طبقه اجتماعی زوجین را نیز در ازدواج ضروری نمی‌داند. این امر نیز مستند به شواهد متعددی می‌باشد. از یک سو، خداوند در قرآن تقوی را ملاک کرامت افراد در نزد خود می‌داند. (حجرات: ۱۳) از سوی دیگر، ازدواج‌های اولیای دین با کنیزانی^{۱۳۶} که با وجود رفعت علمی و معنوی،^{۱۳۷} نازل‌ترین موقعیت اجتماعی برخوردار بودند، بیانگر این مطلب است که همسانی طبقه اجتماعی، عامل بسیار مؤثری در موفقیت ازدواج به شمار نمی‌رود. در یکی از این موارد، امام زین العابدین علیه السلام با کنیزی، که از آن امام حسن علیه السلام بود، ازدواج کرد. این خبر به گوش عبد الملک بن مروان رسید. وی در نامه‌ای به حضرت نوشت که تو شوهر کنیزان گشته‌ای! امام زین العابدین علیه السلام به او نوشت: «همانا خداوند به وسیله اسلام، پستی را بلندی بخشیده و ناقص را کامل گردانیده و از فرومایگی، به ارجمندی رسانیده است. بنابراین، هیچ مسلمانی پست نیست، بلکه پستی واقعی پستی جاهلیت است. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم، خود، بنده اش را {از قوم خود} زن داد و با کنیزش ازدواج کرد.»^{۱۳۸} همچنین که وساطت اولیای الهی در ازدواج‌هایی که طرفین آن برخاسته از طبقات متفاوت اجتماعی بوده‌اند، گواه آشکاری بر این دیدگاه اسلام است. به عنوان نمونه، رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در امر ازدواج فرزند خوانده خود، زید بن حارثه که برده‌ای آزاد شده توسط حضرت خدیجه علیها السلام بود، با دختر عمه خود، زینب بنت جحش، که از اشراف قریش بود، وساطت نمودند. خداوند متعال نیز پس از مشاهده کراهت زینب، به دلیل اختلاف پایگاه اجتماعی آنان، درایه‌ای زینب را از مخالفت با حکم پیامبر بر حذر داشت. (احزاب: ۳۶) به این ترتیب، خط بطلان بر ضرورت همسانی زوجین در طبقه اجتماعی زد. در خصوص مورد اخیر، علاوه بر روایاتی که گذشت،^{۱۳۹} حدیث زیر نیز گویا است. شخصی برای امام جواد علیه السلام نامه نوشت و در آن نظر حضرت را در باره ازدواج دختران خود و این که هیچ کس را همانند او هم شان خودش نمی‌یابد، جویا شد. حضرت در پاسخ چنین مرقوم فرمودند: «آنچه را در مورد دخترانت بیان کردی و این که کسی را همانند خودت نمی‌یابی، دانستم؛ اما - خدایت رحمت کند - این امر را معیار و شرط ازدواج دخترانت قرار نده؛ زیرا رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «هر گاه کسی که اخلاق و دیانت او را می‌پسندید به خواستگاری نزد

شما آمد، به وی همسر دهید؛ چرا که در غیراین صورت، فتنه و فساد بزرگی زمین را در برخواهد گرفت»^{۱۴۳}

از آنچه گذشت، این نکته نیز آشکار می‌شود که وجود یا عدم قرابت فامیلی یا آشنایی قبلی نیز معیار مهمی در گزینش همسر از نگاه اسلام، به شمار نمی‌رود. چنانچه ازدواج اولیای دین نیز در مواردی با اقوام و خویشان^{۱۴۲} در موارد دیگری با افرادی که از قرابت فامیلی برخوردار نبودند، صورت گرفته است و وقتی امام سجاد^ع را به خاطر ازدواج با زنی ناشناس ملامت کردند، آن حضرت فرمودند: هیچ مسلمانی پست نیست»^{۱۴۳}

نتیجه گیری

با توجه به بیان معیارهای فوق، تمایز بین رویکرد اسلام و رویکرد علوم اجتماعی به مسئله همسان همسری تا حدودی آشکار می‌شود. متخصصان مسائل خانواده در حوزه‌های جامعه‌شناسی و روان‌شناسی معمولاً تأثیر منفی انواع گوناگون ناهمسانی دو زوج را به عنوان واقعیتهای اجتماعی مفروض گرفته و براین اساس، افراد را به احراز بالاترین سطوح همسانی توصیه و تشویق می‌کنند. اما در برابرین برخورد نسبتاً محافظه کارانه، اسلام به عنوان مکتب دینی و الهی، رویکردی اصلاحی را به نمایش گذاشته و در جهت تغییر پندارهای فرهنگی نادرستی مانند لزوم همسانی خانوادگی، قومی و طبقاتی کوشیده است.^{۱۴۴} در اسلام، بر اصل همسان همسری، به عنوان معیار همسرگزینی و ضامن انسجام خانواده، در ذیل عنوان «کفویت» تأکید شده است، اما دیدگاه‌های ارزشی اسلام به ارائه تعریف خاصی از کفویت زن و شوهر انجامیده است. برخوردیجایی با برخی جنبه‌های همسان همسری و برخورد سلبی با جنبه‌های دیگر بیانگر کوشش قانون‌گذار اسلام در جهت تغییر نگرش‌های فرهنگی نسبت به موضوع همسان همسری است.^{۱۴۵} همچنین از مباحث فوق روشن گشت که مهم‌ترین معیارهای انتخاب همسر از دیدگاه اسلام، دینداری و ایمان، ارزش‌های اخلاقی و صلاحیت خانوادگی است خصوصیات جسمی، اقتصادی و اجتماعی در درجه دوم اولویت قرار داشته یا اساساً معیاری برای انتخاب یا عدم انتخاب همسر به شمار نمی‌روند.

پی‌نوشت‌ها

Marital disaffection

۲. سمانه کوهی، و دیگران، معرفی مدل درمانی سرخوردگی زناشویی در زوجین، مشاوره خانواده و بهداشت جنسی، ص ۲۲۶.
۳. حسین بستان، اسلام و جامعه شناسی خانواده، ص ۱۱.
۴. همان، ص ۲۵.
۵. همان، ص ۵۱.
۶. همان، ص ۱۹.
۷. حسین آقای جان، «عوامل مؤثر بر طلاق بر حسب طبقه اجتماعی مورد: شهر تهران»، جامعه شناسی، ش ۲، ص ۵۵.
۸. توحید، نبوت و معاد.
۹. محمدتقی مصباح یزدی، اخلاق در قرآن (مشکات)، تحقیق و نگارش محمد حسین اسکندری، ج ۱، ص ۱۳۰.
۱۰. سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، ج ۱۱، ص ۴۸۴.
۱۱. محمدتقی، مصباح یزدی، اخلاق در قرآن (مشکات)، ج ۱، ص ۱۶۶.
۱۲. همان، ج ۱، ص ۱۴۷.
۱۳. همان، ج ۱، ص ۱۶۶.
۱۴. محمد محمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ترجمه حمیدرضا شیخی، ص ۷۴.
۱۵. امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۲۸۵.

۱ Willts, F.K.

۱۷

۱۸. مجتبی حیدری، دینداری و رضامندی خانوادگی، ص ۳۵.
  ۱۹. محمدبن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۳۴۱.
  ۲۰. محمدبن علی صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۳۹۳.
  ۲۱. نهج الفصاحه، ص ۵۱۱؛ محمدبن علی صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۵۷۸.
  ۲۱. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۳۷.
- ۲ Michael Hughes, and et al., *Sociology: the core*, P.326
۲۳. ملانی و جودیت اسمتانا کیلن رشد اخلاقی؛ کتاب راهنما، ترجمه محمدرضا جهانگیرزاده قمی، و دیگران، ج ۱، ص ۳۳.
  ۲۴. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۵۶۳.
  ۲۵. همان، ج ۲، ص ۱۰۳.
  ۲۶. همان، ج ۵، ص ۳۲۶؛ سیدفضل الله الراوندی، النوادر للراوندی، ص ۴۸؛ حسن طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۱۶.
  ۲۷. محمدبن علی صدوق، من لایحضره الفقیه، ص ۴۲۹؛ محمدبن الحسن، تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۴۰۰.

۲۸. محمدبن یعقوب کلینی، *الکافی*، ج ۵، ص ۳۲۴.
۲۹. سیدفضل‌الله الراوندی، *النوادر للراوندی*، ص ۴۸.
۳۰. محمدبن یعقوب کلینی، *الکافی*، ج ۵، ص ۳۲۳؛ فیض کاشانی، *مهجۃ البیضا*، ج ۳، ص ۸۶.
۳۱. همان، ص ۳۲۳.
۳۲. همان، ص ۵۳۶.
۳۳. محمدباقر مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۷۴، ص ۲۱۶.
۳۴. محمدبن الحسن طوسی، *تهذیب الاحکام*، ج ۷، ص ۴۰۰؛ محمد محمدی‌ری‌شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۱۰۴.
۳۵. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۴۷.
۳۶. همان، ص ۳۲۴.
۳۷. محمدبن علی صدوق، *من لایحضره الفقیه*، ص ۳۹۳؛ محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۵۲؛ محمدبن علی صدوق، *من لایحضره الفقیه*، ص ۵۶۶.
۳۸. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۵۳ - ۳۵۴.
۳۹. مولی محسن فیض کاشانی، *المحجۃ البیضا فی تهذیب الاحیاء*، ج ۳، ص ۸۶.
۴۰. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۲۳.
۴۱. محمدبن علی صدوق، *من لایحضره الفقیه*، ج ۳، ص ۳۸۹.
۴۲. محمد محمدی‌ری‌شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۹۴؛ محمد بن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۳۲.
۴۳. محمد محمدی‌ری‌شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۵۷.
۴۴. علی‌المتقی بن حسام‌الدین‌الهندی، *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، ج ۱۶، ص ۲۸۴.
۴۵. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۶، ص ۴.
۴۶. محمد بن الحسن الحرالعاملی، *وسائل الشیعة*، ج ۲۱، ص ۳۵۶.
۴۷. همان، ص ۳۵۵.
۴۸. همان، ص ۳۵۷.
۴۹. شجاعی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۳۳۴.
۵۰. محمدی‌ری‌شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۹۶.
۵۱. همان.
۵۲. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۳۳؛ محمدبن علی صدوق، *من لایحضره الفقیه*، ج ۳، ص ۲۴۸.
۵۳. همان، ج ۵، ص ۳۳۳ - ۳۲۳.
۵۴. ابراهیم بابایی آملی، *داستان از دو*، ص ۱۷.

۵۵. محمد محمدی ری شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۸۸.
۵۶. محمدرضا سالاری فر، *خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی*، ص ۳۸.
۵۷. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۲۳.
۵۸. محمدرضا سالاری فر، *خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی*، ص ۳۸.
۵۹. محمدبن الحسن طوسی، *تهذیب الاحکام*، ج ۷، ص ۳۹۲.
۶۰. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۲۴.
۶۱. محمدبن علی صدوق، *من لایحضره الفقیه*، ج ۳، ص ۳۸۸.
۶۲. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۳۵.
۶۳. همان.
۶۴. مولی محسن فیض کاشانی، *المحجّه البیضاء*، ج ۳، ص ۳۸۷؛ میرزا حسین النوری، *مستدرک الوسائل*، ج ۱۴، ص ۱۸۰.
۶۵. محمد محمدی ری شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۹۲؛ محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۳۵.
۶۶. همان، ص ۳۶۵.
۶۷. محمد بن الحسن الحرالعاملی، *وسائل الشیعه*، ج ۲۰، ص ۳۶.
۶۸. مولی حسن فیض کاشانی، *المحجّه البیضاء*، ج ۳، ص ۳۸۷؛ میرزا حسین النوری، *مستدرک الوسائل*، ج ۱۴، ص ۱۸۰.
۶۹. محمد محمدی ری شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۹۴.
۷۰. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۳۲.
۷۱. همان، ص ۳۳۳؛ محمدبن علی صدوق، *من لایحضره الفقیه*، ج ۳، ص ۲۴۸.
۷۱. عبدالحمید ابن ابی الحدید معتزلی، *شرح نهج البلاغه*، ج ۲۰، ص ۳۳۶.
۷۱. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۳۳.
۷۲. محمدبن الحسن طوسی، *تهذیب الاحکام*، ج ۷، ص ۳۹۹.
۷۳. محمدباقر مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۱، ص ۸۲.
۷۴. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۴۰.
۷۵. همان، ص ۳۴۱.
۷۶. همان، ج ۵، ص ۳۳۹.
۷۷. آذربایجانی، ۱۳۸۲، ص ۲۵۰.
۷۸. فقیهی، ۱۳۸۷، ص ۲۴۰.
۷۹. حسین بستان، *اسلام و تفاوت‌های جنسیتی*، ص ۲۶.

۸۰. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۲۴؛ ۳۲۶ - ۲۸۰.
۸۱. محمدبن علی صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۳۸۸.
۸۲. محمد بن الحسن الحرالعاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۳۶.
۸۳. حسین بستان، اسلام و تفاوت‌های جنسیتی، ص ۱۱.
۸۴. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۱۴۹؛ محمد بن الحسن الحرالعاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۶۱؛ محمد بن الحسن الحرالعاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۲۰.
۸۵. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۹۸.
۸۶. محمد بن الحسن الحرالعاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۳۶.
۸۷. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۶، ص ۳۱۴.
۸۸. ص: ۵۲؛ واقعه: ۳۷؛ نبأ: ۳۳.
۸۹. مکارم شیرازی، ۱۳۷۰، ج ۲۳، ص ۲۲۵.
۹۰. محمدتقی فلسفی، الحدیث، ج ۳، ص ۳۵۹؛ حسن طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۱۹۷.
۹۱. همان.
۹۲. رجبعلی مظلومی، تربیت معنایی انسان «تربیت از دیدگاه ائمه اطهار».
۹۳. محمدبن علی صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۴۹.
۹۴. علی‌اکبر مظاهری، جوانان و انتخاب همسر، ص ۱۱۵، ۱۳۸۸.
۹۵. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۳۲.
۹۶. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۳۲؛ علی‌المتقی بن حسام الدین الهندی، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، ج ۱۶، ص ۲۹۵، به نقل از محمدی ری شهری، ۱۳۸۷، ص ۸۰.
۹۷. فتال نیشابوری، بی تا، ج ۲، ص ۳۷۵.
۹۸. محمد بن الحسن طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۴۰۰.
۹۹. نور: ۳۲؛ الطبرسی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۴۳؛ محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۲۹؛ محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۳۰.
۱۰۰. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۳۰.
۱۰۱. محمد محمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۶۰.
۱۰۲. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۴۱ و ص ۳۳۹.
۱۰۳. محمد محمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۲۹۲.
۱۰۴. همان.
۱۰۵. محمد بن الحسن طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۳۹۹.
۱۰۶. محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۳۳.

۱۰۷. محمد محمدی ری شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۷۶.
۱۰۸. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۳۹.
۱۰۹. حسن طبرسی، *مکارم الاخلاق*، ص ۲۰۷.
۱۱۰. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۳۹.
۱۱۱. همان، ص ۳۴۷.
۱۱۲. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۲۷.
۱۱۳. محمدباقر مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۵۷، ص ۳۴۲.
۱۱۴. محمدبن الحسن طوسی، *تهذیب الاحکام*، ج ۷، ص ۴۰۰.
۱۱۵. محمد محمدی ری شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۶۵.
۱۱۶. محمدبن علی صدوق، *من لایحضره الفقیه*، ج ۲، ص ۶۸.
۱۱۷. سیدفضل الله الراوندی، *النوادر للراوندی*، ص ۴۹.
۱۱۸. حاکم حسکانی، *شواهد التنزیل لقواعد التفضیل*، ج ۲، ص ۴۴۵.
۱۱۹. محمدبن علی صدوق، *من لایحضره الفقیه*، ص ۳۱۸.
۱۲۰. مشکینی، ۱۴۲۴، ص ۶۸۱.
۱۲۱. حسن طبرسی، *مکارم الاخلاق*، ص ۱۹۸.
۱۲۲. محمدبن علی صدوق، *من لایحضره الفقیه*، ج ۳، ص ۳۸۶.
۱۲۳. محمدی ری شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۱۱۷.
۱۲۴. همان، ص ۱۰۸.
۱۲۵. محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۵۶۸.
۱۲۶. حسن طبرسی، *مکارم الاخلاق*، ص ۲۳۷.
۱۲۷. ناهید دامن پاک مقدم، *بررسی تأثیر حقوق مالی بانوان در استحکام خانواده، تقویت نظام خانوادگی و آسیب شناسی آن*، ص ۲۲۹.
۱۲۸. محمد محمدی ری شهری، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ص ۴۴.
۱۲۹. همان.
۱۳۰. حسین بستان، *اسلام و جامعه‌شناسی خانواده*، ص ۴۱.
۱۳۱. حسن طبرسی، *الاحتجاج علی اهل اللجاج*، ج ۳، ص ۳۸۷.
۱۳۲. همو، *اعلام الوری باعلام الهدی*، ص ۳۱۳.
۱۳۳. محمدبن علی صدوق، *من لایحضره الفقیه*، ج ۱، ص ۱۸.
۱۳۴. محمدباقر مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۵۱، ص ۹.
۱۳۵. حسن طبرسی، *مکارم الاخلاق*، ص ۲۰۷؛ محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۳۴۴؛ حسین بستان، *اسلام و*

- جامعه‌شناسی خانواده، ص ۱۹۶.
- ۱۳۶ حسن طبرسی، الاحتجاج علی اهل اللجاج، ج ۳، ص ۳۸۸.
- ۱۳۷ موسی خسروی، زندگانی حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام، ص ۶.
- ۱۳۸ محمدبن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۳۴۶، به نقل از محمدی ری شهری، ۱۳۸۷، ص ۶۹.
- ۱۳۹ همان، ج ۵، ص ۳۳۹، ۳۴۱ و ۳۴۴.
- ۱۴۰ حسن طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۰۵.
- ۱۴۱ حسین بستان، اسلام و جامعه‌شناسی خانواده، ص ۱۹۶.
- ۱۴۲ ر. ک. به: ابراهیم بابایی آملی، داستان ازدو
- ۱۴۳ محمد بن الحسن الحرالعاملی، وسائل الشیعة، ج ۲۰، ص ۷۶.
- ۱۴۴ حسین بستان، اسلام و جامعه‌شناسی خانواده، ص ۱۹۶.
- ۱۴۵ همان، ص ۱۹۵.

منابع

- نهج البلاغه، قم، هجرت، ۱۴۱۴ق.
- حر عاملی، محمد بن الحسن، *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، قم، مؤسسه آل البیت لاحیاء التراث، ۱۴۱۲ق.
- محمدی ری شهری، محمد، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دار الحدیث، ۱۳۸۷.
- سالاری فر، محمدرضا، *خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵.
- کوهی، سمانه و دیگران، *معرفی مدل درمانی سرخوردگی زناشویی در زوجین*، مشاوره خانواده و بهداشت جنسی، قم، اندیشه ماندگار، ۱۳۸۸.
- بستان، حسین، *اسلام و جامعه شناسی خانواده*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۳.
- بستان، حسین، *اسلام و تفاوت های جنسیتی*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸.
- الیری، دانیل، ریچاردای. هیمن، و آرتورای، *جانگسما راهنمای گام به گام درمان مشکلات زناشویی*، ترجمه علی کیمیایی و زهرا باقریان نژاد، تهران، رشد، ۱۳۸۴.
- دیسک فشرده CD *اجلاس طلوع مهر*، معاونت فرهنگی اجتماعی سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۷.
- صدوق، محمد بن علی، *من لا یحضره الفقیه*، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۴.
- _____، *علل الشرایع*، قم، داوری، بی تا.
- _____، *امالی*، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۰ق.
- _____، *معانی الاخبار*، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۳.
- _____، *الخصال*، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۶۲.
- _____، *عیون اخبار الرضا*، تهران، جهان، ۱۳۷۸ق.
- آقاجانی مرسا، حسین، *عوامل مؤثر بر طلاق بر حسب طبقه اجتماعی مورد شهر تهران*، جامعه شناسی، ش ۲، ۱۳۸۴.
- سپهریان، فیروزه، «بررسی مقدماتی عوامل مؤثر بر طلاق و راههای پیش گیری از آن»، *اصول بهداشت روانی*، ش ۵ و ۶، بهار و تابستان، ۱۳۷۹.
- کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵.
- مصباح یزدی، محمدتقی، *اخلاق در قرآن*، تحقیق و نگارش: محمد حسین اسکندری، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۴.
- محمدی ری شهری، محمد، *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، با همکاری عباس پسندیده، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دار الحدیث، ۱۳۷۸.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم، دفترانتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۳.
- طوسی، محمد بن الحسن، *تهذیب الاحکام*، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵.
- مصباح یزدی، محمدتقی، *اخلاق در قرآن (مشکات)*، تحقیق و نگارش محمدحسین اسکندری، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۴.

- طبرسی، حسن، *مکارم الاخلاق*، قم، شریف رضی، ۱۳۷۰.
- مجلسی، محمدباقر، *بحار الانوار*، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳.
- پاینده، ابوالقاسم، *نهج النصاحه مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ*، تهران، دنیای دانش، ۱۳۸۲.
- امام خمینی، *تحریر الوسیله*، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، بی تا.
- حیدری، مجتبی، *دینداری و رضامندی خانوادگی*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۵.
- راوندی، سیدفضل الله، *النوادر للراوندی*، قم، دار الكتاب، بی تا.
- فیض کاشانی، مولی محسن، *المحجه البيضاء فی تهذیب الاحیاء*، تصحیح و تعلیق علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، بی تا.
- الدیلمی، الحسن بن ابی الحسن، *ارشاد القلوب*، بیروت، مؤسسه الاعلمی، ۱۳۹۸.
- کیلن، ملانی و جودیت اسمتانا، *رشد اخلاقی؛ کتاب راهنما*، ترجمه محمدرضا جهانگیرزاده قمی و همکاران، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹.
- الدیلمی الهمدانی، شیرویه بن شهردار، *الفردوس بمأثور الخطاب*، تحقیق محمد السعید بن بسیونی زغلول، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۶ ق.
- السجستانی الازدی، سلیمان بن اشعث، *سنن ابی داود*، تحقیق: محمد محیی الدین عبد الحمید، بیروت، دار احیاء السنة النبویه، بی تا.
- البخاری، محمد بن اسماعیل، *صحیح البخاری*، تحقیق مصطفی دیب البغا، بیروت، دار ابن کثیر، ۱۴۱۰ ق.
- النوری، میرزا حسین، *مستدرک الوسائل*، بیروت، مؤسسه آل البيت ﷺ لاحیاء التراث، ۱۴۰۸.
- نهج البلاغه*، شرح ابن ابی الحدید معتزلی، عبد الحمید، قم، کتابخانه ایت الله مرعشی، ۱۴۰۴.
- مظلومی، رجبعلی، *تربیت معنایی انسان «تربیت از دیدگاه ائمه اطهار»*، تهران، انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۷.
- فلسفی، محمد تقی، *الحديث*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۷.
- مظاهری، علی اکبر، *جوانان و انتخاب همسر*، قم، پارسیان، ۱۳۸۸.
- الهندی، علی المتقی بن حسام الدین، *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، تصحیح صفوة السقا، بیروت، مکتبه التراث الاسلامی، ۱۳۹۷.
- التمیمی المغربي، النعمان بن محمد، *دعائم الاسلام و ذکر الحلال و الحرام و القضايا و الاحکام*، تحقیق آصف بن علی اصغر فیضی، مصر، دار المعارف، ۱۳۸۹ ق.
- حسکانی، حاکم، *شواهد التنزیل لقواعد التفضیل*، تهران، مؤسسه طبع و نشر، ۱۴۱۱ ق.
- الشیبانی، احمد بن محمد، *مسند احمد بن حنبل*، تحقیق عبد الله محمد الدرویش، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ ق.
- دامن پاک مقدم، ناهید، *بررسی تأثیر حقوق مالی بانوان در استحکام خانواده*، تقویت نظام خانواده و آسیب شناسی آن، ج ۲، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۶.
- طبرسی، فضل بن حسن بن فضل، *اعلام الوری باعلام الهدی*، تهران، اسلامیه، ۱۳۹۰ ق.
- طبرسی، احمد بن علی، *الاحتجاج علی اهل اللجاج*، ترجمه نظام الدین احمد غفاری مازندرانی، تهران، مرتضوی، ۱۴۰۳.
- خسروی، موسی، *زندگانی حضرت علی بن موسی الرضا*، تهران، اسلامیه، ۱۳۸۰.
- Hughes, Michael, Carolin j. krohler, james W. vander zanden (2002) *Sociology: the core*, New York, McGraw-Hill Higher Education